

Xəzər dənizi sahillərində qanlı illər və yaxud Bakı qəzasının Zığ kəndi 1918-ci ildə...

Qismət Yunusoğlu,

Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi

Abşeron yarımadasının ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Zığ kəndinin tarixi-maddi abidələri sırasında yaşı min illik olan qədim “Əli qədəmgahı” məscidi (hicri tarixi ilə 630-cu ildə tikilib), sərdabələr, sənduqə və qoç surətli başdaşları ilə örtülü əski qəbiristanlıq, daş örtüklü yeraltı yollar, su hodamları (ovdanları)... xüsusi yer tutur.

Bu sırada şərq memarlığı üslubunda XIX əsrin ortalarında inşa edilən “Hacı Əmiraslan hamamı”nın təchizat sistemi mükəmməliyi ilə fərlənir.

Zığ kəndi Bibiheybət məscidinin vəqf torpaqları olub, XVIII-XIX əsrlərdə. “Qanun naminə” filminin bir sıra kadrlarının çəkilişləri 1968-ci ildə bu kənddə aparılıb.

XIX əsrin son rübündə Abşeron yarımadasında zəngin neft yataqlarının sənaye üsulu ilə istismarı nəticəsində beynəlxalq iqtisadi-ticarət münasibətləri genişləndiyindən İstanbul, Təbriz, Naxçıvan, Şuşa, Tiflis, Rostov... şəhərlərindən Bakı şəhərinə doluşan ibtidai hay sürüsü neft sənayesinin bir sıra sahələrini ələ keçirirək, hay kilsəsinin və onun terror birliklərinin tapşırıqlarına uyğun həm də özləri üçün mühüm vəzifələri icra etməyə başladılar, Bakı şəhərində təşkilatlanma işləri ilə bağlı maddi imkanlarını və idarəetmə sistemində mövqelərini xeyli dərəcədə gücləndirdilər.

Mürtəce hay toplumunun fəaliyyəti üzə iqtisadi-ticarət yönümlü olsa da, batində məqsədləri XIX əsrin sonlarında, 1904-1906-cı və 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda kökənli müsəlman-türk əhalisinə qarşı soyqırım qətliaamlarının törədilməsinə, son nəticədə Azərbaycan dövlətçiliyinin və milli varlığının məhv edilməsinə nail olmağa, bu mənfur niyyətlərinə çatmağa yönəlmiş dayanıqlı, davamlı demografik-sosial, eləcə də siyasi-hərbi zəmin yaratmaq olub.

Bunun üçün həmin dövrlərdə beynəlxalq bank-maliyyə qurumlarının köməyi ilə Bakı qəzası və Abşeron yarımadası hay kilsəsi üçün mürtəce fəaliyyət meydanı (Bakı şəhərində 1863-1869-cu illərdə kilsə tikiblər), hay sürüsünə istehsal-ticarət ərazisi (neft sənayesi, balıqçılıq, tütüncülük, gəmiçilik sahələri...), daşnak-quldur hay dəstələrinə isə siyasi-hərbi idarəetmə mərkəzi rolunu oynayıb (A.Mikoyanın və Bakı Komissarlarının təmsalında).

XX əsrin əvvəllərində hay kilsəsinin Bakı şəhərində məkrli, qanlı siyasi-hərbi fəaliyyətlərinin istiqamətləndirilməsi çar Rusiyasının Qafqaz canişinliyinin (qraf M.S.Vorontsov-Daşkovun (1782-1856), qraf İ.İ.Vorontcov-Daşkovun (1837-1916) köməyi ilə (əvvəlki canişin Q.S.Qolitsın (1838-1907) “hay siyasəti”ni qəbul etmədiyi üçün ona qarşı 14 oktyabr 1903-cü ildə terrorçu “Qnçaq” təşkilatının iki üzvü tərəfindən həyat yoldaşının yanında sui-qəsd edilib), Abşeron yarımadasında işləyən hay əsilli sahibkarların (tütün fabrikinin sahibi “Mirzəbəyyan qardaşları”, balıqçılıq sahəsində S.M.Lianosyan (1837-1894), “Mayılov qardaşları”(“Balıq yumurtaları kralları”), neftçıxarma və satışı ilə bağlı “Mirzəyan qardaşları”, “Mantaşyants kompaniyası”, “Qukasyan qardaşları”, “Lianosyan və oğulları”, “Xəzər yoldaşlığı” - O.Ter-Markosyan...), 1890-1910-cu illərdə daşnak-quldur dəstələrinin (11 may 1905-ci il tarixdə Drastamat Kanoyan (Dro) Bakı şəhərinin general-qubernatoru M.A.Nakaşidzeni (1844-1905) amansızlıqla qətlə yetirib), 1914-1918-ci illərdə Qafqaz hərbi cəbhəsinin nizami hay-rus qoşun birləşmələrinin (I Qafqaz korpusunun “Daşnakstyun” və “Qnçaq” terror təşkilatlarına daxil edilmiş Samson və Kasparyan bölümləri, D.Kanoyanın, A.Servantsyanın, S.Lalayanın dəstələri, onların əlaqələndirilməsi Tiflis şəhərində keşik Mesrop və şəhər başçısı Xatisyan tərəfindən yaradılmış “Milli büro” ilə həyata keçirilib), 1918-1920-ci illərdə isə Bakı Xalq Komissarları Sovetinin (A.Mikoyan, S.Şaumyan, B.Avakyan, Q.Korqanyan və A.Kariqyan (Qabriyelyan) başda olmaqla), “Mərkəzi Kasrı” hərbi-siyasi qurumunun (general Dokuçyan, Arakslyan və Melik-Yelçeyanın təmsalında) vasitəsi ilə həyata keçirilib.

Hay qüvvələrinin işğalçılıq siyasətinə uyğun olaraq hərbi-siyasi fəaliyyətlərinin maddi, silah-sursat təminatına isə Abşeron yarımadasında və Bakı şəhərində geniş şəbəkə yaratmış hay mənşəli sahibkarlar cavabdeh olub. Bu mənada, aşağıdakı fakt xüsusi maraq doğurur:

- 1884-cü ildə Rusiyada ilk sənaye korporasiyası kimi yaradılan “Bakı neft sənayeçilərinin qurultayı”na sədrliyi əslən Şuşa şəhərindən olan Pavel Qukasyan, 1896-cı ildən 1918-ci ilin sonunadək isə qardaşı Arşak edib.

Ümumiyyətlə, Bakı qəzası hüduqlarında 1873-1899-cu illərdə neft istehsalı ilə məşğul olan 58 şirkətdən 34-i hay-daşnak sürüsünün ixtiyarında idi. Təsadüfi deyil ki, Şərqi Afrikanın mağara-vadi şəraitində, cəngəlliklərində sürünən ibtidai insan sürüsü kimi hay toplumu Azərbaycanın tarixi-özəl torpaqlarının, o cümlədən Abşeron yarımadasının zəngin ehtiyatları və Bakı şəhərinin maddi-mənəvi sərvətləri və mədəni-ictimai mühiti hesabına şüurlu insan həyatına yiyələndiklərinin təsirindən hələ də qurtula bilmirlər. Nümunə kimi, “Nuhun ocağı” rus-erməni qəzetinin idman jurnalisti A.Qriqoryanın (1951) “Ümumdünya erməni kitabxanası” seriyasından 2019-cu ildə nəşr edilmiş “erməni Bakısı” kitabını göstərmək olar.

Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı hay kilsəsinin və siyasi-hərbi təşkilatlarının son, həlledici həmləsi 1918-1920- ci illər ərzində, digər regionlar sırasında, həm də Bakı şəhəri istiqamətində güclü olması, yerli, dinc müsəlman-türk əhalisinin soyqırımının geniş əhatəliliyi bu baxımdan daha faciəvi səciyyə daşıyıb. Çünki Bakı şəhərinə və Abşeron yarımadasına birləşmiş rus-daşnak-İngilis silahlı qüvvələrinin hücumları Xəzər dənizi, quru yolları və dəmiryolu xətti ilə həyata keçirilib.

Bu cür qanlı basqınlara hədəf olan kəndlərdən biri də Xəzər dənizinin 3 km-də yerləşən, o dövrdə yüzə yaxın evi olan qədim Zığ kəndi idi. Strateji-hərbi mövqe baxımından Bakı şəhərində yerləşən rus-İngilis-hay qoşunlarının dənizlə əlaqəsinin yaradılması, onların silah-sursat və hərbi qüvvə ilə təminatı üçün Əhmədli-Zığ-Hövsan döyüş xəttinin ələ keçirilməsi düşmən qüvvələrinə görə mühüm əhəmiyyətə malik idi. Nəticədə, Bakıtrafi kəndlərə həmlələr sırasında Zığ kəndinə hücum gözlənilən idi. Kənd sakinlərindən Ələkbər Kərbəlayi Məhərrəm oğlunun (1870-1962), Kamal Əliheydər oğlu Ağayevin (1924-1993), Əminə Abgül qızının (1903-1994), Əliheydər Ağagül oğlunun (1896-1940), Şirvan Qasım qızının (1878-1943), Səbirə Kərbəlayi Talib qızının (1910-1960)... söyləmələrinə görə, 1918-ci ilin mart ayının sonunda silahlı, nizami quldur dəstələri kəndə qəflətən Əhmədli kəndi istiqamətindən, “Əli qədəmgahı yeri”ndən hücum etdikdə (toplardan, pulemyotlardan atəş açmaqla) Bağərbəndi, Bəylər, Baxışbəndi, Döşməmmədli, Gəncibəndi... soylarından təşkil edilmiş yerli müdafiə qüvvələri onlara müqavimət göstərsələr də, yaşlıları, qadınları, uşaqları sığınacaq üçün Mərdəkan, Zirə kəndlərinə apara bilsələr də, 17 nəfər düşmən tərəfindən amansızcasına qətlə yetirilərək Şəhid olub. Onların adları hələ də unudulmayıb: Kərbəlayi Rəşid Ələkbər oğlu (65 yaş), Hüseyinli Qasım oğlu (27 yaş), Oruc Dadaş oğlu (54 yaş), Kərbəlayi Balaqardaş Kərbəlayi Müslüm oğlu (48 yaş), Əsədulla Mirzəəğa oğlu (58 yaş)...

Düşmən qüvvələrinin basqınından xeyli əvvəl kənd sakinlərinin silahları bütünlüklə müsadirə edilib. Həm də əhali hayların onlara hücum edəcəkləri xəbərinə də inanmayıb, “onlar bizə basqın etməzlər”- qənaətində olublar. Yalnız kürəyinə qaynar samovar bağlanmış Rufulla Mirzəbəy oğlunu (1893-1964) bu qırğından Allahın möcüzəsi salamat çıxarıb...

Zığ kəndində mövqe tutan quldurlar kəndi qarət etdikdən sonra (evlərdən oğurladıqları mal-mülkü kəndin yuxarı hissəsinə yığıb arabalarla daşıyıblar) Hövsan, Suraxanı kəndlərini də top atəşinə tutublar. Gözlənilən fəlakətin qarşısını almaq üçün Zığ kəndinin yüzbaşısı Kərbəlayi Müslüm Həbib oğlunun və Hövsan kəndinin ağsaqqalı Abu Turabın təşkilatçılığı ilə Zığ kəndinin bağ yerlərində (Hövsan kəndinin girəcəyində) səngər qurulub, müdafiə səddi çəkilib (200-300 m uzunluğunda). Həmin ərazi indi də “Səngər yeri” adlanır.

Dənizdən 200 m, kənddən isə 2 km aralı olan qiymətli əncir, üzüm bağları zığlılardan Ələkbər Məhərrəm oğlunun, Rəcəbəli Əbdül oğlunun (1879-1943), Şeyx Hüseyin ağa Molla Məlik oğlunun (1846-1915, Bağdad şəhərində ali dini təhsil almışdı qardaşı Şeyx Həsən ilə), Kərbəlayi Salmanın... idi.

1950-1960-cı illərdə Bakı şəhərində tikinti işləri vüsət aldıqda Hövsan-Zığ massivinin qumu kütləvi halda daşındığından, bu bağlarda ağacların kökü şor dəniz suyuna çatmaqla meyvələrinin şəddi-şirəsi də yox oldu...

Kənddən 1 km məsafədə olan göldə isə təmiz, dadlı narın və daş duz çıxarılırdı, 1950-ci illərdək, sonralar “Qum burnu”ndan axıdılan neft suları o təbii sututarları da yox etdi, indi isə yeri qalıb.

1918-ci ilin sentyabr ayında Bakı şəhərinə daxil olan Osmanlı Türkiyəsinin 5-ci Qafqaz İslam Ordusunun bir tağım heyəti (Tofiq paşanın başçılığı ilə) Zığ kəndini də rus-hay quldurlarının zülmündən xilas etdi. Bu münasibətlə kənd sakinini İləbaxış Kərbəlayi Xalq oğlu (1893-1937) xilaskar döyüşçülərə iki at bağışlayıb və bildirib ki, oğlum Məmmədlə (1905-1942) könüllü əsgər getməyə hazırım. Yaddan çıxmayan və xüsusi orqanlarda siyahıya alınan bu hərəkətinə görə o, 1937-ci ildə həbs edilib...

Türk döyüşçülərinin və yerli özünümüdafiə dəstələrinin səyi ilə Zığ və Hövsan kəndlərindən qovulan rus-hay quldurlarının bir hissəsi qayıqlara minərək canlarını qurtara biliblər.

Kəndin qədim qəbiristanlığında, Əliheydər Ağagül oğlunun evinin arxasında həmin döyüşlərdə Şəhid olmuş bir Türk əsgərinin qəbri olub (kənddən olan 17 Şəhid də bu qəbiristanlıqda dəfn edilib), üstündə kiçik baş daşı və ətrafına xırda daşlar yığımışdılar, onu nişanə kimi 1960-cı illərdə Ələkbər Kərbəlayi Məhərrəm oğlu nəvələrinə göstərib.

Qeyd etmək lazımdır ki, Zığ kəndinin dinc əhalisinin 1918-ci ildə yaşadığı həmin faciəvi günlərin yalnız müəyyən kəsimi barədə az da olsa məlumat verə bildik, yazılası bilgilər daha çoxdur. Hələlik, bu qədər...